

Για το βιβλίο των Θόδωρου Λιανού και Γιώργου Χρήστου «Πολιτική Οικονομία για την Γ' Λυκείου»

του
Θόδωρου Παρασκευόπουλου

Γιατί χρειάζεται το μάθημα της πολιτικής οικονομίας στο Λύκειο; Η απάντηση μοιάζει αυτονόητη: Επειδή τα οικονομικά φαινόμενα μας απασχολούν όλο και περισσότερο, επειδή οι άνθρωποι όλο και περισσότερο ασχολούνται με «την οικονομία» και στην καθημερινή τους ζωή (πόσοι π.χ. ήξεραν πριν από τριάντα χρόνια τι είναι Χρηματιστήριο Αξιών;), επειδή οι οικονομικές έννοιες κυριαρχούν στην πολιτική αντιπαράθεση κ.λπ. Στην γενική εικόνα του κόσμου που έχει αποκτήσει ο μαθητής ολοκληρώνοντας τη μαθητεία του στη βασική και μέση εκπαίδευση δεν μπορεί να λείπει η οικονομία. Πώς και δεν χρειάζονται η ψυχολογία, η πολιτική επιστήμη, η φιλοσοφία – οι άλλες επιστήμες του ανθρώπου, τέλος πάντων; Γιατί η επίσημη πολιτική οικονομία, εκείνη που διδάσκεται και όπως διδάσκεται, είναι ανώδυνος κλάδος της επιστήμης της κοινωνίας. Δεν ήταν τυχαίο που ο Μαρξ δεν τιτλοφόρησε το κύριο έργο του «Το Κεφάλαιο. Πολιτική Οικονομία», αλλά «Το Κεφάλαιο. Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας» με τη διπλή σημασία της έκφρασης: κριτική της οικονομικής επιστήμης και της οικονομικής πράξης· είχε κάθε λόγο. Στην πολιτική οικονομία επικρατούσαν ανέκαθεν οι κυρίαρχες αντιλήψεις για την παραγωγή και τη διανομή του κοινωνικού πλούτου. Το «λάθος» της εισαγωγής της κοινωνιολογίας ως μαθήματος στο Λύκειο (που είχε εν μέρει εξουδετερωθεί με τα κακά βιβλία και τους χειρότερα εκπαιδευμένους καθηγητές) διορθώθηκε με την εισαγωγή της πολιτικής οικονομίας και την εκτόπιση της κοινωνιολογίας από την εξεταστέα ύλη στις πανελλήνιες εξετάσεις. Όχι πως θα ήταν αναγκαίο και χρήσιμο να διδάσκονται στο Λύκειο όλοι οι κλάδοι των κοινωνικών επιστημών. Χρήσιμο και αναγκαίο θα ήταν να διδάσκονται οι μαθητές ότι υπάρχουν κοινωνικές επιστήμες, ότι έχουν δική τους λογική, δικές τους μεθόδους, δικά τους γνωστικά αντικείμενα, να εισαγάγονται δηλαδή στην επιστήμη της κοινωνίας.

Ακόμη όμως και με την πρόκριση ενός κλάδου των κοινωνικών επιστη-

μών, όπως εν προκειμένω της πολιτικής οικονομίας θα μπορούσε να γίνει σε αρκετά μεγάλο βαθμό το ίδιο. Η διδακτέα ύλη θα μπορούσε να περιέχει τα ζητήματα που έχει να αντιμετωπίσει αυτή η επιστήμη ή τα ζητήματα που διέκριναν οι σημαντικότεροι οικονομολόγοι στη 300χρονη ιστορία της –δεν είναι δα και πολλοί–, να επιχειρείται η οριοθέτησή της απέναντι στις άλλες επιστήμες της κοινωνίας, να συζητιούνται οι μέθοδοι κλπ. Αυτό θα απαιτούσε όμως διαφορετική αντιμετώπιση της παιδείας και των μαθητών. Αντί να επιχειρείται η μετάδοση δογμάτων πίστωσης, θα απαιτούσε να μάθουν τα παιδιά ότι η οικονομία είναι από τα κυριότερα πεδία κοινωνικών και θεωρητικών συγκρούσεων, για πιο λόγο συμβαίνει αυτό, πώς οι εκπρόσωποι των διαφορετικών θεωρητικών σχολών προσεγγίζουν το αντικείμενο, τι ιδιαίτερες μεθόδους έχει αναπτύξει η πολιτική οικονομία –για παράδειγμα, η εκτεταμένη χρήση θεωρητικών υποδειγμάτων και τα προβλήματα που ανακύπτουν–, τι κοινό έχει η πολιτική οικονομία με τις άλλες επιστήμες της κοινωνίας κ.λπ. Το ίδιο θα μπορούσε να γίνεται και με το μάθημα οποιασδήποτε επιστήμης της κοινωνίας. Στην πολιτική οικονομία δεν υπάρχει, όσο ξέρω, αντίστοιχο βιβλίο, θα μπορούσαν όμως οι οικονομολόγοι –και στην Ελλάδα έχουμε πολύ καλούς οικονομολόγους– να το γράψουν.

Το βιβλίο «Πολιτική Οικονομία για την Γ' Λυκείου» των Θόδωρου Λιανού και Γιώργου Χρήστου είχε χρησιμοποιηθεί ως διδακτικό βιβλίο από το 1981. Το 1990 αντικαταστάθηκε από βιβλίο που είχαν γράψει εν τάχη οι καθηγητές Γέμτος και Φακιολάς. Ο ενδιαφερόμενος αναγνώστης θα βρει λεπτομερή κριτική του βιβλίου των Γέμτου/Φακιολά από τον Γιάννη Μηλιό στο περιοδικό «Τεύχη Πολιτικής Οικονομίας» αρ. 12, άνοιξη 1993. Το βιβλίο αυτό αποσύρθηκε ύστερα από τις δικαιολογημένες διαμαρτυρίες των εκπαιδευτικών που το δίδασκαν και αντικαταστάθηκε από το βιβλίο της Πολιτικής Οικονομίας, που είχε εκδοθεί από τον Οργανισμό Σχολικών Βιβλίων της Κύπρου. Το 1991 επανήλθε το βιβλίο των Λιανού/Χρήστου σε νέα έκδοση, από την οποία –προφανώς λόγω των νέων διεθνών αλλά και εθνικών πολιτικών συσχετισμών– έχει αφαιρεθεί το κεφάλαιο περί μαρξιστικής οικονομικής θεωρίας. Η τελευταία έκδοση του βιβλίου κυκλοφόρησε το 1997 αναθεωρημένη και συμπληρωμένη.

Αυτό το βιβλίο, στην τελευταία του φυσικά έκδοση, παρουσιάζεται στα επόμενα. Πρόκειται για πόνημα 320 σελίδων γεμάτο λάθη, ανακρίβειες και ασάφειες. Η παρουσίαση εδώ περιορίζεται σε λίγα, κατά τη γνώμη μου

χαρακτηριστικά, παραδείγματα. Στα παραθέματα τα μαύρα στοιχεία είναι των συγγραφέων. Οι υπογραμμίσεις με πλάγια στοιχεία είναι δικές μου.

Οι έννοιες

Σε όλες τις επιστήμες, η χρήση και ακόμη περισσότερο η κατασκευή των εννοιών παρουσιάζει δυσκολίες για τον αδαή και νεοεισερχόμενο. Ο ορισμός της έννοιας περιέχει πάντοτε αφαίρεση· ορίζεις κάτι ως τραπέζι αφαιρώντας από τις άλλες του ιδιότητες και τα άλλα του γνωρίσματα π.χ. το υλικό, το στυλ, τον μάστορα που τό 'φτιαξε κλπ. Η αφαίρεση στις επιστήμες είναι διαφορετική από την αυθόρμητη αφαίρεση στην καθημερινή χρήση του λόγου, έχει αυστηρούς κανόνες: πρόκειται για αφαίρεση κατόπιν σκέψεως και σχεδίου. Το μάθημα των κοινωνικών επιστημών, μιας κοινωνικής επιστήμης έστω, θα ήταν το καταλληλότερο για να εισαχθούν οι μαθητές στην τεχνική της επιστημονικής αφαίρεσης, της κατασκευής και χρήσης των εννοιών, σε αντιδιαστολή προς την καθημερινή, τρέχουσα αφαίρεση της καθομιλούμενης γλώσσας. Δεν ξέρω πώς αυτό θα μπορούσε να γίνει στις επιστήμες της φύσης, είμαι ωστόσο βέβαιος ότι χρειάζεται και εκεί. Το βιβλίο των Λιανού/Χρήστου κάνει ακριβώς το αντίθετο: συγχέει τόσο πολύ τις έννοιες –μαρτυρώντας και άγνοια των συγγραφέων– που τα παιδιά μαθαίνουν το «Εντάξει, αφού ξέρεις τι θέλω να πω!» αντί να μάθουν την εφαρμογή και την τήρηση των κανόνων της επιστημονικής σκέψης. Ένα παράδειγμα:

Η έννοια του εμπορεύματος είναι βασική έννοια της πολιτικής οικονομίας: εμπόρευμα είναι ό,τι αποτελεί αντικείμενο αγοραπωλησίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αφαίρεσης, αφού τα εμπορεύματα είναι πράγματα με χίλιες δυο διαφορετικές ιδιότητες το καθένα, πολύ σημαντικές επειδή αυτές προσδίδουν χρησιμότητα, τελείως ασήμαντες όμως για τον ορισμό ως εμπόρευμα. Το εμπόρευμα λοιπόν είναι χρήσιμο πράγμα, αγαθό, διαφορετικό όμως από όλα τα άλλα αγαθά ως προς τούτο: αποτελεί αντικείμενο αγοραπωλησίας. Ακόμη δυσκολότερο για τον μαθητή είναι να καταλάβει τις μεταμορφώσεις των αγαθών· πώς αίφνης τα πανεπιστημιακά συγγράμματα είναι εμπορεύματα, τα οποία το κράτος αγοράζει από ιδιώτες εκδότες, και μεταμορφώνονται κατόπιν (μέσω μιας διαδικασίας παραγωγής που εμφανίζεται σαν αλληλουχία πράξεων της δημόσιας διοίκησης) σε συστατικό τμήμα του δημόσιου αγαθού «Παιδεία», καθώς διανέμονται χωρίς αντίτιμο στους φοιτητές των πανεπιστημίων, ή εν γένει πώς το κράτος, αγοράζοντας εμπορεύματα, παράγει δημόσια αγαθά.

Το βιβλίο των Λιανού/Χρήστου σε τριάντα σελίδες καταφέρει να δημιουργήσει πλήρη σύγχυση. «... η Πολιτική Οικονομία», γράφει στη σελ. 21, «μελετάει εκείνα τα αγαθά που είναι αποτέλεσμα της παραγωγικής προσπάθειας των ανθρώπων. Τα αγαθά αυτά ονομάζονται **οικονομικά αγαθά** ή **προϊόντα** (επειδή παράγονται με κάποια διαδικασία) ή **εμπορεύματα** (επειδή γίνονται αντικείμενα αγοράς και πώλησης).» Όλα μαζί δηλαδή στον τορβά. Στη σελ. 22 επιμένει ότι «τα προϊόντα της παραγωγής, δηλαδή τα οικονομικά αγαθά, από άλλους πωλούνται και από άλλους αγοράζονται.» Στη σελ. 40 ωστόσο, μιλώντας για το ρόλο του κράτους στην οικονομία, οι συγγραφείς ανακαλύπτουν και άλλη μια κατηγορία παραγόμενων (δηλαδή σύμφωνα με τον ορισμό των συγγραφέων «οικονομικών») αγαθών, τα οποία προφανώς, σύμφωνα με τον προηγούμενο ορισμό, είναι τόσο εμπορεύματα όσο και κάτι άλλο ταυτόχρονα: «Υπάρχουν αγαθά που *συνήθως* δεν παράγονται από ιδιωτικές επιχειρήσεις. Αυτό συμβαίνει με προϊόντα που η φύση τους είναι τέτοια ώστε να μπορούν να τα απολαύσουν ακόμα και άτομα που δεν θέλουν ή δεν μπορούν να πληρώσουν. Μ' άλλα λόγια διατίθενται έτσι ώστε και το άτομο που δεν πληρώνει να μπορεί να τα απολαύσει. Ένα τέτοιο προϊόν είναι η προστασία που παρέχει η εθνική άμυνα. Καμιά επιχείρηση δεν θα αναλάμβανε να προσφέρει προστασία για ορισμένα μόνο άτομα γιατί τα υπόλοιπα άτομα είτε πληρώνουν είτε όχι θα έχουν την ίδια προστασία.

»Επίσης υπάρχουν αγαθά που μπορούν να χρησιμοποιηθούν ταυτόχρονα από πολλούς καταναλωτές με ή χωρίς πληρωμές.

»Τέτοια αγαθά είναι οι εθνικές οδοί, τα δημοτικά πάρκα κ.λπ.

»Τα αγαθά των παραπάνω περιπτώσεων ονομάζονται **δημόσια αγαθά** και την παραγωγή τους αναλαμβάνει το Κράτος.»

Ο μαθητής που έχει προηγουμένως διδαχθεί ότι όλα τα προϊόντα της παραγωγής αγοράζονται και πουλιούνται, πληροφορείται τώρα πως δεν είναι ακριβώς έτσι τα πράγματα. Πώς ακριβώς είναι δεν μαθαίνει. Γιατί αν δημόσια αγαθά είναι όσα δεν παράγονται από ιδιωτικές επιχειρήσεις, τότε δημόσια αγαθά θα ήταν επίσης το νερό της ΕΥΔΑΠ, το ρεύμα της ΔΕΗ και οι υπηρεσίες του Ο.Τ.Ε. (δεν θα τα πληρώναμε δηλαδή). Επίσης αν –όπως φαίνεται να πιστεύουν οι συγγραφείς– ο λόγος που το κράτος (και κοινωφελή ιδρύματα) αναλαμβάνει την παραγωγή δημόσιων αγαθών είναι ότι σε αυτά έχουν από τη φύση αυτών των αγαθών πρόσβαση όλοι, ανεξάρτητα αν πληρώνουν ή όχι, και επομένως η τιμή δεν μπορεί να λειτουργήσει ως μηχανισμός αποκλεισμού, τότε τι γίνεται με τη δημόσια παιδεία, τη δημόσια υγεία, τις κοινωνικές υπηρε-

σίες του κράτους (όσα αναφέρονται μια σελίδα πριν στο υποκεφάλαιο «Η αναδιανομή του εισοδήματος» χωρίς καμιά σύνδεση με τα επόμενα), αγαθά δηλαδή τα οποία παράγονται τόσο από το κράτος (και διανέμονται χωρίς αντίτιμο) όσο και από ιδιωτικές επιχειρήσεις (και πωλούνται στην αγορά); Αυτά παράγονται από επιχειρήσεις, πληροφορούν οι συγγραφείς τον αναγνώστη-μαθητή στη σελ. 159, υπό τον τίτλο (iv) **Κρατικά μονοπώλια**. Εκεί ο δάσκαλος είναι υποχρεωμένος να διδάξει ότι «Κρατικά μονοπώλια στη χώρα μας είναι τα Ελληνικά Ταχυδρομεία, ο Οργανισμός Τηλεπικοινωνιών Ελλάδος, η Δημόσια Επιχείρηση Ηλεκτρισμού, η Δημόσια Επιχείρηση Πετρελαίου κτλ. Η τιμή που επιβάλλουν οι κρατικές μονοπωλιακές επιχειρήσεις εξαρτάται από τη φύση του προϊόντος και τις ειδικές συνθήκες παραγωγής και λειτουργίας της επιχείρησης. Π.χ, η Παιδεία που προσφέρεται από το Κράτος (και εκεί όπου υπάρχουν ιδιωτικά σχολεία και σε περιοχές όπου δεν υπάρχουν) είναι δωρεάν λόγω της φύσης της παιδείας.» Η παιδεία ως γνωστόν και όπως αναφέρουν οι συγγραφείς δεν αποτελεί κρατικό μονοπώλιο, αλλά μέσα στο γενικό εννοιακό χάος που επικρατεί στο βιβλίο αυτό είναι το λιγότερο. Περισσότερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η παρουσίαση της δημόσιας παιδείας ως επιχείρησης. Επιχειρήσεις αποκαλούμε ιδρύματα που παράγουν εμπορεύματα, όπως άλλωστε συνάγεται και από τα όσα οι συγγραφείς γράφουν περί επιχειρήσεων στο 2ο κεφάλαιο, 3 (i) σελ. 24. Εξ ορισμού λοιπόν η δημόσια παιδεία ως αγαθό που δεν είναι αντικείμενο αγοραπωλησίας δεν είναι εμπόρευμα και δεν παράγεται από επιχειρήσεις. Αντίθετα, τα ιδιωτικά σχολεία είναι επιχειρήσεις, παράγουν εμπορεύματα και τα διαθέτουν στην αγορά.

Στην περίπτωση των δημοσίων αγαθών οι συγγραφείς χρησιμοποιούν μια αγγλοσαξωνικής κατασκευής και προελεύσεως θεωρία η οποία καταλήγει στα συμπεράσματα που αναφέραμε και την οποία οι συγγραφείς παρουσιάζουν (χωρίς τα συμπεράσματά της ωστόσο) ως τη μοναδική και αδιαμφισβήτητη.

Ένα άλλο μεγάλο μέρος των αγαθών στις σύγχρονες κοινωνίες παράγεται μεν για άλλους, δηλαδή όχι για τον παραγωγό, οι αποδέκτες όμως δεν τα αποκτούν ή δεν τα απολαμβάνουν δια της ανταλλαγής: τους χορηγούνται. Ο παραγωγός σε αυτή την περίπτωση δεν είναι ιδιώτης, αλλά το κράτος (και σε μικρότερη έκταση τα αποκαλούμενα «κοινοφελή ιδρύματα»). Τα αποτελέσματα αυτής της παραγωγής διανέμονται με κριτήρια που καθορίζει το κράτος. Άλλων η απόλαυση είναι υποχρεωτική, άλλα χορηγούνται κατόπιν αιτήσεως του ενδιαφερομένου, άλλα είναι ελεύθερα, για τη διανομή άλλων

αποφασίζουν κατά περίπτωση εντεταλμένα κρατικά όργανα· άλλα πάλι διανέμονται (σε πολλές περιπτώσεις υποχρεωτικά), αλλά ο παραλήπτης υποχρεούται να πληρώσει «ανταποδοτικό τέλος», ένα ποσόν το οποίο μέσες-άκρες αντιστοιχεί στο κόστος της παραγωγής του αγαθού που απολαμβάνει. Νομίζω ότι αυτός ο ορισμός της έννοιας των δημοσίων αγαθών είναι πιο γόνιμος για την ανάλυση της οικονομικής δραστηριότητας του κράτους· οπωσδήποτε είναι πιο γόνιμος από την επιχειρούμενη από τους Λιανό/Χρήστου, οι οποίοι περιορίζουν τα δημόσια αγαθά σε όσα «εκ φύσεως» η τιμή δεν μπορεί να λειτουργήσει αποκλειστικά, και επομένως δεν συμφέρει τους ιδιώτες παραγωγούς εμπορευμάτων να τα παραγάγουν. Όπως δείξαμε, το μόνο αποτέλεσμα αυτού του ιδεολογικά-απολογητικά φορτισμένου ορισμού είναι εννοιακό χάος.

Το εμφανές αδιέξοδο οφείλεται στην προσπάθεια να ερμηνευτούν κοινωνικά-ιστορικά φαινόμενα, όπως η παροχή ορισμένων αγαθών εκτός αγοράς, ως προερχόμενα από τη «φύση των πραγμάτων». Εάν όμως η πραγματικότητα δεν υπακούει στην από τους Λιανό/Χρήστου υποτιθέμενη φύση των πραγμάτων τότε η φυσική κατάσταση πρέπει να αποκατασταθεί και τα αφύσικα δημόσια αγαθά πρέπει να ιδιωτικοποιηθούν και να γίνουν εμπορεύματα. Επίσης, εάν, εξ αντιδιαστολής, εμπορεύματα είναι μόνο όσα αγαθά παράγονται από ιδιωτικές επιχειρήσεις, τότε οι κρατικές επιχειρήσεις πρέπει να περιέλθουν σε ιδιώτες ώστε να αποκατασταθεί η φυσική τάξη των πραγμάτων: το εννοιακό χάος έχει τη λογική του – θα ήταν όμως καλύτερα στα παιδιά του σχολείου να παρουσιάζονται οι λογικές και τα συμπεράσματα των επιστημονικών θεωριών.

Η σύγχυση που επικρατεί στο βιβλίο των Λιανού/Χρήστου είναι συνηθισμένη σε εγχειρίδια Πολιτικής Οικονομίας. Θα πρέπει, λοιπόν, να αναζητήσουμε τη θεμελιώδη εσφαλμένη παραδοχή που οδηγεί στο εννοιακό χάος. Οι συγγραφείς, ξεκινώντας την παρουσίαση των εννοιών «αγαθό» και εμπόρευμα, κάνουν τον τετριμμένο διαχωρισμό μεταξύ «φυσικών» και «παραγόμενων» αγαθών. Διαπιστώνουν δηλαδή ότι οι άνθρωποι πρώτον, ικανοποιούν τις ανάγκες τους με μέσα (αγαθά) που τους παρέχει η φύση και τα οποία αυτοί χρησιμοποιούν όπως η φύση τους τα παρέχει. Πρόκειται φυσικά για κοινοτοπία· τα «φυσικά» αυτά αγαθά είναι το περιβάλλον στο οποίο ζούμε και για την απόλαυσή τους – την ικανοποίηση λόγου χάριν της ανάγκης για οξυγόνο – δεν χρειάζεται να κάνουμε απολύτως τίποτε. Διαπιστώνουν ότι δεύτερον, οι άνθρωποι παράγουν αγαθά. Πρόκειται επίσης για

κοινοτοπία, εάν δεν μιλήσει κανείς εδώ για την παραγωγή ως συνεργασία, δηλαδή ως κοινωνική παραγωγή, οπότε ανακύπτει το ερώτημα της ρύθμισης αυτής της συνεργασίας. Το «πρώτον ψεύδος» των συγγραφέων, κοινό στις περισσότερες σχολές της πολιτικής οικονομίας, είναι ότι δεν αναφέρονται στον ιστορικό χαρακτήρα αυτών των ρυθμίσεων και στο θεμελιώδες χαρακτηριστικό αυτής της ρύθμισης στη σημερινή κοινωνία, δηλαδή στην ιδιωτική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής και στην παραγωγή καπιταλιστικών εμπορευμάτων.

Στο πρώτο υποκεφάλαιο (1. Η χρησιμότητα της Πολιτικής Οικονομίας) του πρώτου κεφαλαίου οι συγγραφείς μιλούν για τον ιστορικό χαρακτήρα του τρόπου «με τον οποίο μια κοινωνία παράγει τα προϊόντα που είναι χρήσιμα για τα μέλη της» διαχωρίζοντας τον σημερινό τρόπο παραγωγής από τη δουλοκτησία λέγοντας ότι «Στις σημερινές κοινωνίες όπου η παραγωγή των προϊόντων βασίζεται στην ελεύθερη σχέση εργασίας μεταξύ εργοδότη και εργαζομένου...» και θέτουν στη συνέχεια τα ερωτήματα **«Τι θα παραχθεί και πόσο», «Πώς θα παραχθεί», «Πώς θα διανεμηθεί», «Πώς θα αναπτυχθεί η οικονομία»** (σελ. 16 – 17). Δυστυχώς, τα ερωτήματα παραμένουν αναπάντητα, γιατί στις σημερινές κοινωνίες «η παραγωγή των προϊόντων» δεν βασίζεται απλώς «στην ελεύθερη σχέση εργασίας μεταξύ εργοδότη και εργαζομένου» (εδώ ξεχνούν οι συγγραφείς ότι συχνότατα και ο εργοδότης είναι εργαζόμενος, αποφεύγοντας να διακρίνουν μεταξύ εργασίας εν γένει και μισθωτής εργασίας), αλλά στην ιδιωτική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής.

Αυτό το αναφέρουν οι συγγραφείς στη σελ. 36 υπό τον τίτλο **«11. Η ιδιοκτησία των συντελεστών παραγωγής.»** Ωστόσο, παρότι εκεί επισημαίνουν ότι «Στο βιβλίο αυτό αναλύονται οι μηχανισμοί λειτουργίας του καπιταλισμού», η επισήμανση του ιστορικού χαρακτήρα του τρόπου της παραγωγής και η διαβεβαίωση ότι θα αναλυθούν οι μηχανισμοί λειτουργίας του καπιταλισμού παραμένουν απλές αναφορές. Έτσι, για παράδειγμα, δεν μπορούν να διακρίνουν τις διαφορετικές κατηγορίες αγαθών που παράγονται στις καπιταλιστικές οικονομίες ούτε μπορούν να εξηγήσουν, όπως θα δούμε στη συνέχεια πώς και γιατί τα μέσα παραγωγής στον καπιταλισμό μετατρέπονται σε κεφάλαιο.

Ως γνωστόν η παραγωγή δεν περιορίζεται στην παραγωγή εμπορευμάτων. Στα δημόσια αγαθά αναφερθήκαμε ήδη. Ένα μεγάλο μέρος αγαθών παράγεται για λογαριασμό και χρήση των παραγωγών. Σε αυτή την παραγωγή χρησιμοποιούνται, όπως σε κάθε παραγωγή, βοηθητικά μέσα (μέσα παραγωγής) και δαπανάται εργασία – και πολλή εργασία μάλιστα. Ο μόνος λόγος

που συνήθως δεν αποκαλούμε τα βοηθητικά μέσα αυτής της παραγωγής «μέσα παραγωγής» είναι ότι αυτή η παραγωγή δεν αποτελεί αντικείμενο διερεύνησης για την Πολιτική Οικονομία.

Αλλά και με αυτή τη σύγχυση, που προκαλείται από την εμμονή στην ανούσια έννοια του «αγαθού», θα μπορούσαν οι μαθητές να μάθουν ορισμένα πράγματα. Για παράδειγμα ότι τα «αγαθά» υφίστανται μεταμορφώσεις όχι ανάλογα με τη φύση τους, αλλά ανάλογα με τη χρήση τους. Στο ίδιο υποκεφάλαιο με τον τίτλο «Τα προϊόντα ή οικονομικά αγαθά» οι συγγραφείς πληροφορούν τους μαθητές ότι τα «αγαθά» διακρίνονται σε «υλικά και άυλα ή υπηρεσίες», σε «διαρκή και καταναλωτά» και σε «κεφαλαιουχικά και καταναλωτικά» αγαθά, διάκριση που την θεωρούν «πολύ σημαντική». Στην πραγματικότητα πρόκειται για διακρίσεις που εδώ δεν έχουν απολύτως καμιά σημασία.

«Κεφαλαιουχικά» αγαθά, γράφουν, «είναι εκείνα που χρησιμοποιούνται στην παραγωγική διαδικασία από την οποία παράγονται άλλα αγαθά.» Η γλάστρα στο μπαλκόνι χρησιμοποιείται στην παραγωγική διαδικασία για να παραχθούν καλλωπιστικά φυτά που ικανοποιούν την ανάγκη μας για κάλλος, είναι δηλαδή αγαθά, όμως κανένας, φυσικά, δεν θα είχε σκεφτεί προηγουμένως ότι η γλάστρα στο μπαλκόνι είναι «κεφαλαιουχικό αγαθό». Η γλάστρα στο μπαλκόνι μας, βέβαια, δεν είναι «κεφαλαιουχικό αγαθό», η γλάστρα στο ανθοπωλείο όμως είναι. Αυτή τη –σημαντική– διάκριση δεν τη γνωρίζουν οι συγγραφείς, γνωρίζουν όμως κάποιες ασήμαντες (για την πολιτική οικονομία) και εσφαλμένες: «Παραδείγματα», γράφουν, «καταναλωτικών αγαθών είναι τα πορτοκάλια, η γραβάτα, το στερεοφωνικό συγκρότημα κτλ. Είναι φυσικό (sic!) ότι ένα αγαθό ανήκει σε περισσότερες από μία κατηγορίες. Π.χ. η σοκολάτα είναι υλικό αγαθό, καταναλωτό και καταναλωτικό. Το ψυγείο είναι υλικό, διαρκές και καταναλωτικό αγαθό. Το πιεστήριο του τυπογραφείου είναι υλικό, διαρκές και κεφαλαιουχικό αγαθό.» Έλα όμως που τα πορτοκάλια για τον μανάβη (και τον παραγωγό χυμών ή μαρμελάδας), η γραβάτα στο εμπορικό κατάστημα (και στο βεστιάριο του θεάτρου) είναι μέσα παραγωγής, όπως και το ψυγείο που βρίσκουμε στο δωμάτιο του ξενοδοχείου ή η σοκολάτα στο ράφι του περίπτερου; Για την πολιτική οικονομία στο επίπεδο μιας γενικής θεωρίας είναι απολύτως ασήμαντη η διάκριση μεταξύ υλικών και άυλων αγαθών. Για την κατανόηση όμως του τρόπου σκέψης της πολιτικής επιστήμης από τους μαθητές η διάκριση των αγαθών, των προϊόντων ή των εμπορευμάτων βάσει της χρήσης τους είναι σημαντικότερη. Θα δούμε παρακάτω ότι η σύγχυση που επικρατεί στο κεφάλαιο περί αγαθών μεταφέρε-

ται αυτούσια και σε άλλα κεφάλαια. Το περίεργο είναι ότι αυτές οι σημαντικές διακρίσεις που δεν γίνονται στην τελευταία έκδοση του βιβλίου υπήρχαν στην πρώτη: «Ένα και το αυτό αγαθό», έγραφαν τότε οι Λιανός/Χρήστου στη σελ. 13, «μπορεί να ανήκει σε δύο κατηγορίες ανάλογα με τη χρήση του. Π.χ. ένα βιβλίο στο σπίτι μας είναι καταναλωτικό αγαθό ενώ το βιβλίο αν ανήκει στη βιβλιοθήκη ενός πανεπιστημίου είναι κεφαλαιουχικό αγαθό. Επίσης το ιδιωτικό αυτοκίνητο μιας οικογένειας είναι καταναλωτικό αγαθό ενώ το ίδιο αυτοκίνητο αν ανήκει σε μια εταιρεία είναι κεφαλαιουχικό.» Βέβαια, και εδώ η διάκριση είναι μεν κάπως καλύτερη όχι όμως απολύτως σωστή και οδηγεί σε αδιέξοδα. Για παράδειγμα, αν το βιβλίο «στη βιβλιοθήκη ενός πανεπιστημίου» είναι κεφαλαιουχικό αγαθό, γιατί το τηγάνι στην κουζίνα του σπιτιού μας να μην είναι; Με τα εφόδια που δίνουν στους αναγνώστες-μαθητές οι συγγραφείς, το ερώτημα δεν μπορεί να απαντηθεί. Οι μαθητές επίσης δεν μπορούν να διακρίνουν τη διαφορά μεταξύ του βιβλίου στη βιβλιοθήκη του κρατικού πανεπιστημίου (που δεν είναι «κεφαλαιουχικό αγαθό») και του βιβλίου στη βιβλιοθήκη ενός ιδιωτικού κερδοσκοπικού πανεπιστημίου (που είναι «κεφαλαιουχικό αγαθό»).

Το αδιέξοδο οφείλεται στο ότι οι συγγραφείς δεν αντιλαμβάνονται τη διαφορά μεταξύ μέσων παραγωγής ιδιωτικών αγαθών, μέσων παραγωγής δημοσίων αγαθών, μέσων παραγωγής εμπορευμάτων και μέσων παραγωγής καπιταλιστικών εμπορευμάτων και, όπως θα δούμε παρακάτω, ταυτίζουν τα μέσα παραγωγής εν γένει με το κεφάλαιο, δηλαδή με τα μέσα παραγωγής των καπιταλιστικών επιχειρήσεων.

Ψήλωσε το παιδί ή κόντυνε η μεζούρα;

Στο κεφάλαιο «Χρήμα και τραπεζικό σύστημα» (σελ. 251 – 265) μαθαίνουν τα παιδιά ότι το χρήμα είναι μέτρο των αξιών («μονάδα μέτρησης» λέει το βιβλίο, κακομεταφράζοντας από τα αγγλικά, γιατί μονάδα μέτρησης είναι η μονάδα του εθνικού νομίσματος όχι το χρήμα): «Από τη λειτουργία του χρήματος, ως μέσου ανταλλαγής, προκύπτει ή απορρέει η λειτουργία του ως μονάδας μέτρησης της αξίας των αγαθών.» Και ξάφνου, στο υποκεφάλαιο «Η αξία του χρήματος», το μέτρο είναι το ίδιο μετρούμενο, – μια διάσταση που αν χρειαστεί να μετρηθεί, οι συγγραφείς, ελλείψει μέτρου, θα βρεθούν σε αδιέξοδο. Φυσικά, στον καθημερινό λόγο, αλλά και σε νομικά κείμενα, αναφέρεται η αξία του χρήματος ως τρόπος του λέγειν. Οι μαθητές που εισάγονται σε μια κοινωνική επιστήμη δεν πρέπει να μάθουν ότι αυτό είναι τρόπος

του λέγειν και τη διαφορά που υπάρχει μεταξύ των τρόπων της καθημερινής γλώσσας και των τρόπων της επιστημονικής κατασκευής των εννοιών;

Οι συγγραφείς ωστόσο έχουν έτοιμη την απάντηση: «Σε παλιότερες εποχές, όταν κυκλοφορούσαν χρυσά ή αργυρά νομίσματα, η αξία του νομίσματος ήταν στενά συνδεδεμένη με την ποσότητα του χρυσού ή αργύρου που περιείχε. Στη σημερινή εποχή η αξία των υλικών από τα οποία φτιάχνεται το χρήμα είναι ελάχιστη, ενώ η ονομαστική του αξία είναι πολύ μεγαλύτερη. Η ονομαστική αξία ενός χαρτονομίσματος μπορεί να είναι χίλιες δραχ., ενώ η αξία του υλικού από το οποίο παράγεται, δηλ. το κόστος του χαρτιού και της εκτύπωσης, μπορεί να είναι μία δραχμή. Το ερώτημα είναι: Τι προσδιορίζει την αξία του χρήματος; Η απάντηση είναι απλή:

η αξία του χρήματος προσδιορίζεται από την ποσότητα των προϊόντων που μπορεί να αγοράσει.» (260)

Με άλλα λόγια το ίδιο το πράγμα, το οποίο μετράται με χρήμα μετράει και το χρήμα. Οι συγγραφείς δηλαδή, αλλά και οι αναγνώστες-μαθητές, πέφτουν θύματα της φαντασμαγορίας που δημιουργούσε στο παρελθόν η υλική υφή του χρήματος, η οποία, όπως αποδείχτηκε ιστορικά συνδεόταν μόνο φαντασιακά με τη λειτουργία του ως μέτρου των αξιών.

Αυτό όμως δεν αλλάζει τίποτε στην ουσία του πράγματος, γιατί η αξία (και η μέτρησή της) δεν έχει νόημα παρά μόνο ως διάσταση εμπορευμάτων. Το χρήμα θα είχε αξία μόνο στην περίπτωση που το ίδιο θα ήταν αντικείμενο και όχι μέσο ανταλλαγής. Είναι όμως μόνο μέσο, όπως γνώριζαν οι άνθρωποι από αρχαιοτάτων χρόνων: «νόμισμα ξύμβολον της αλλαγής ένεκα γενήσεται εκ τούτου», γράφει ο Πλάτων στην Πολιτεία.

Για να μπορέσουν οι μαθητές να καταλάβουν αυτά τα πράγματα θα έπρεπε οι συγγραφείς να τους εξηγήσουν τις μεταμορφώσεις του χρήματος σε εθνικό νόμισμα και συνάλλαγμα. Όπως είναι γνωστό, χρήμα εν γένει δεν υπάρχει· υπάρχουν εθνικά νομίσματα, τα οποία θέτουν («νομίζουν») τα κράτη ως υποχρεωτικό μέσο ανταλλαγής και υποχρεωτικό μέτρο των αξιών στην επικράτειά τους. Το εθνικό νόμισμα στην περιοχή της ισχύος του δεν έχει αξία. Έξω από τα σύνορα μεταμορφώνεται σε συνάλλαγμα, σε εμπόρευμα δηλαδή, σε αντικείμενο ανταλλαγής και η τιμή αυτού του εμπορεύματος, όπως οι συγγραφείς εξηγούν σωστά στη σελ. 284, αποκαλείται ισοτιμία.

Η σύγχυση για την υποτιθέμενη αξία του χρήματος έχει τις επιπτώσεις της όταν οι συγγραφείς μιλούν για τα δάνεια, το επιτόκιο και τον τόκο. «Η ύπαρξη του επιτοκίου», γράφουν στη σελ. 173, «έχει ως συνέπεια το ίδιο

χρηματικό ποσό να έχει διαφορετική αξία, ανάλογα με το χρόνο που είναι στη διάθεσή μας. Χίλιες δραχ. σήμερα, δεν είναι το ίδιο όπως χίλιες δραχ. μετά από ένα χρόνο. Κι αυτό γιατί, με επιτόκιο π.χ. 12%, οι σημερινές 1000 δραχ. σε ένα χρόνο θα έχουν γίνει $1000 + 1000(0,12) = 1000 + 120 = 1120$ δραχ. Γενικά, αν το χρηματικό ποσό στην αρχή του χρόνου είναι X_1 και το επιτόκιο είναι i , μετά ένα χρόνο, το χρηματικό ποσό γίνεται X_2 και το βρίσκουμε με τον τύπο:

$$X_2 = X_1 + X_1 i = X_1 (1 + i) \dots \dots$$

Τι καθορίζει, λοιπόν, την υποτιθέμενη «αξία του χρήματος»; Η «ποσότητα των εμπορευμάτων που μπορεί να αγοράσει» όπως οι Λιανός/Χρήστου γράφουν στη σελ. 260 ή το επιτόκιο, όπως αναφέρουν στη σελ. 173; Κοινή, πικρή πείρα όλων είναι ότι οι τιμές συνήθως αυξάνονται, ότι δηλαδή με το ίδιο ποσόν χρήματος αγοράζουμε μικρότερη ποσότητα του ίδιου εμπορεύματος σε ύστερη από όση σε πρότερη χρονική στιγμή. Σύμφωνα με τον ορισμό των συγγραφέων και βοηθώντας του πληθωρισμού η «αξία του χρήματος» μειώνεται προϊόντως. Αίφνης διαπιστώνουμε ότι, αν αντί να κρατήσουμε το χρήμα το δώσουμε σε άλλον, η «αξία» του δεν παραμένει απλώς σταθερή, αλλά αυξάνεται κιόλας συν τω χρόνω· μαγικά πράγματα.

Τι προκαλεί όμως αυτή τη σύγχυση; Μα, το ότι οι συγγραφείς δεν ξέρουν τι είναι εμπόρευμα και τι είναι τιμή και θέλουν partout να εισαγάγουν μια ανόητη έννοια, την «αξία του χρήματος». Γιατί να την εισαγάγουν; Προφανώς επειδή υπάρχει, επειδή χρησιμοποιείται στην καθημερινή ζωή και οι συγγραφείς δεν θέλουν ή δεν μπορούν να ασκήσουν επιστημονική κριτική σε αυτή την προεπιστημονική έννοια. Επίσης, επειδή οι συγγραφείς δεν έχουν καθαρή έννοια του εμπορεύματος και της τιμής.

Αποτέλεσμα αυτής εννοιακής ασάφειας είναι να συγχέουν το χρήμα με κάτι τελείως διαφορετικό, με το χρηματικό δάνειο, του οποίου η διάσταση είναι όντως: μονάδες χρήματος/μονάδες χρόνου, και η μονάδα του, αντίστοιχη με το κιλό στις ντομάτες ή το λίτρο στο γάλα, είναι, όπως όλοι ξέρουμε, 100 μονάδες χρήματος/έτος. Η ανταλλακτική αξία αυτής της μονάδας είναι η τιμή του δανείου, το επιτόκιο.

Έτσι δεν μπορούν να διακρίνουν και να εξηγήσουν στους αναγνώστες-μαθητές ότι το χρηματικό δάνειο είναι παραγόμενο αγαθό και στην προκειμένη περίπτωση των τραπεζικών δανείων εμπόρευμα. Το εμπόρευμα αυτό πωλούν οι δανειστές (οι τράπεζες) σε μια τιμή, συστατικά στοιχεία της οποίας, όπως κάθε τιμής, είναι το κόστος (που οριοθετεί την τιμή προς τα κάτω) και το κέρδος, το ύψος του οποίου (και το τελικό ύψος της τιμής)

καθορίζεται από τη σχέση προσφοράς και ζήτησης και από τις κρατικές παρεμβάσεις. Τίποτε δεν αυξάνεται και τίποτε δεν μειώνεται. Ο αγοραστής του χρηματικού δανείου επιστρέφει απλώς στο δανειστή το ποσό που δανείστηκε –όπως ο ενοικιαστής μόλις λήξει το συμβόλαιο επιστρέφει στον ιδιοκτήτη το διαμέρισμα– και του καταβάλλει το αντάλλαγμα που είχαν συμφωνήσει: τα μάγια διαλύθηκαν.

Τα υποδείγματα

Χαρακτηριστικό των κοινωνικών επιστημών και ιδίως της πολιτικής οικονομίας ως επιστήμης είναι η κατασκευή υποδειγμάτων. Μέθοδος που εφάρμοσαν με μαεστρία οι κλασικοί οικονομολόγοι και ακολούθησαν όλοι οι επόμενοι – επιτυχώς ή ανεπιτυχώς. Αυτό ακολουθούν και οι συγγραφείς του βιβλίου της Γ' Λυκείου – χωρίς να το λένε όμως, πιθανόν επειδή δεν το ξέρουν. Από τη σελ. 22 και μετά το βιβλίο είναι γεμάτο θεωρητικά υποδείγματα: για την καμπύλη παραγωγικών δυνατοτήτων (33), για τη συμπεριφορά του καταναλωτή (49), τη συνάρτηση παραγωγής (87), τη συνάρτηση του κόστους (100), την καμπύλη προσφοράς της επιχείρησης (114), την αγοραία καμπύλη προσφοράς (116), τον προσδιορισμό των τιμών (125 έως 130) και όλη τη θεωρία προσφοράς και ζήτησης, τη θεωρία της συμπεριφοράς της επιχείρησης στην αγορά και την τυποποίηση των αγορών (142 έως 162), τις συναρτήσεις της αποταμίευσης, της επένδυσης και της κατανάλωσης (211 έως 224) κ.λπ. Τα περισσότερα από αυτά τα υποδείγματα δεν είναι ιδιαίτερα γόνιμα για την οικονομική επιστήμη, με ορισμένα όμως θα μπορούσαν οι μαθητές να εισαχθούν στην κατασκευή και τη χρήση θεωρητικών υποδειγμάτων εν γένει, αντί, όπως στο βιβλίο των Λιανού/Χρήστου, να μαθαίνουν ότι οι καταναλωτές όντως συμπεριφέρονται όπως υποτίθεται στο υπόδειγμα του ορθολογικού καταναλωτή ή ότι όντως υπάρχουν τέλειες αγορές.

Η μόνη χρησιμότητα των μαθηματικών υποδειγμάτων στο βιβλίο «Πολιτική Οικονομία της Γ' Λυκείου είναι ότι μπορούν θαυμάσια να αξιοποιηθούν σε εξετάσεις – και αυτό γίνεται: τι ευκολότερο από το να βάλουν ο δάσκαλος ή η εξεταστική επιτροπή μια-δυο ερωτήσεις, η απάντηση των οποίων δεν απαιτεί παρά κάποια δεξιότητα στην άλγεβρα, και να απαλλαγούν έτσι από τη διατύπωση –και τη διόρθωση μετά– ερωτήσεων με νόημα και ουσία;

Τα μαθηματικά, βέβαια, είναι από τα σημαντικότερα εργαλεία της οικονομικής επιστήμης. Εργαλείο και παγίδα ταυτόχρονα, γιατί δεν αρκεί να γνωρίζεις μαθηματικά, να διατυπώνεις και να λύνεις ένα σύστημα εξισώσεων

ή να παρουσιάζεις σχέσεις με γεωμετρικές παραστάσεις. Στο μάθημα της πολιτικής οικονομίας στο Λύκειο το αναγκαίο θα ήταν να εισαχθούν οι μαθητές στην προβληματική της χρήσης των μαθηματικών για τη διατύπωση υποδειγμάτων, της αξιολόγησης των συμπερασμάτων από τη μαθηματική διατύπωση κ.λπ., τα ζητήματα δηλαδή που τίθενται στο πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου (σελ. 18), ξεχνιούνται όμως στη συνέχεια. Να λύνουν εξισώσεις μαθαίνουν τα παιδιά σε άλλο μάθημα.

Οι συντελεστές παραγωγής και η αμοιβές τους

Στην οικονομική επιστήμη επί δύο αιώνες κυκλοφορεί το τριαδικό φάντασμα που κατασκεύασε ο Γάλλος οικονομολόγος Σαι (βασιζόμενο σε μια παρατήρηση του Άνταμ Σμιθ για τις «φυσικές πηγές των εισοδημάτων», την οποία ο Σαι κωδικοποίησε και εκχυδαίωσε) για τους συντελεστές παραγωγής οι οποίοι, λέει, είναι «εκ φύσεως» τρεις: έδαφος, κεφάλαιο και εργασία και ως εκ τούτου τα εισοδήματα είναι «εκ φύσεως» τρία: κέρδος, έγγεια πρόσοδος και μισθός. Η ιδεολογική προέλευση του θεωρήματος είναι προφανής και πολυσυζητημένη: ο ταξικός συμβιβασμός διακόσια-τριακόσια χρόνια πριν μεταξύ γαιοκτημόνων και καπιταλιστών, και η ανάγκη για δικαιολόγηση του ενοικίου της γης και του καπιταλιστικού κέρδους ταυτόχρονα με την αναγόρευση της *ιδιοκτησίας* του καθενός τους σε «εκ φύσεως» συντελεστή της παραγωγής –και επομένως των σχέσεων ιδιοκτησίας σε «εκ φύσεως» σχέσεις της παραγωγής– αντικατέστησαν με το ιδεολόγημα του Σαι την εμπειρική γνώση των ανθρώπων ότι για την παραγωγή χρειάζονται χέρια, μυαλό και βοηθητικά μέσα.

Καλό παράδειγμα για να καταδειχθεί η ανοησία του τριαδικού θεωρήματος είναι ο «παραγωγικός συντελεστής» έδαφος. Το ενοίκιο της γης, η έγγεια πρόσοδος, προέρχεται προφανώς από το ότι κάποιος είναι ιδιοκτήτης γης και τη διαθέτει σε άλλον για την όποια χρήση. Ο λόγος δηλαδή της καταβολής ενοικίου δεν είναι άλλος από το λόγο της καταβολής κομίστρου στο ταξί ή το αεροπλάνο, αντιτίμου για την αγορά ζαρζαβατικών, τόκου για χρηματικά δάνεια. Για να φτάσει κανείς από εκεί στην αναγόρευση ιδιαίτερα του εδάφους σε ιδιαίτερο συντελεστή παραγωγής χρειάζεται να παραβλέψει ότι μιλώντας για το «έδαφος» μιλάει για τον περιβάλλοντα κόσμο, δηλαδή για τις συνθήκες ύπαρξης της ζωής, αναιρουμένων των οποίων το σχολείο, το μάθημα της πολιτικής οικονομίας και το βιβλίο των Λιανού/Χρήστου θα ήταν αδιανόητα.

Το τριαδικό θεώρημα θα μπορούσε να είναι εξαιρετο παράδειγμα για να μάθουν τα παιδιά πώς κοινωνικές εξελίξεις αποτυπώνονται σε επιστημονικές θεωρίες, άχρηστες και άγονες επιστημονικά, ιδεολογικά όμως χρήσιμες και απαραίτητες. Στο βιβλίο της Γ' λυκείου το τριαδικό θεώρημα (που καμιά από τις σύγχρονες σχολές της οικονομικής επιστήμης δεν θεωρεί πλέον σοβαρό) είναι δόγμα. Φυσικά, καρφί δεν καίγεται των συγγραφεων που οι μαθητές, εξοπλισμένοι με το τριαδικό δόγμα δεν θα μπορούν να εξηγήσουν τον τόκο και τα μερίσματα των ανωνύμων εταιρειών αφού το χρήμα κατ' αυτούς δεν είναι κεφάλαιο (ούτε εργασία ούτε έδαφος): το κεφάλαιο ορίζεται ως κάτι που περιλαμβάνει «τα μηχανήματα, τα κτίρια (τα οικόπεδα βέβαια όχι, αυτά είναι έδαφος! Θ.Π.), τις εγκαταστάσεις, τα εργαλεία, τα σκεύη κ.λπ.» (σελ. 27), μεταβάλλοντας σε εκ φύσεως κεφάλαιο κάθε βοηθητικό μέσο αφού «με τον όρο παραγωγική διαδικασία εννοούμε όλους τους τρόπους με τους οποίους ο άνθρωπος μετασχηματίζει την ύλη για να της δώσει μορφή χρήσιμη για τη ζωή του» (σελ. 26) και ότι «ο συντελεστής κεφάλαιο περιλαμβάνει όλα τα προϊόντα που χρησιμοποιούνται για την παραγωγή άλλων προϊόντων» (σελ. 27).

Εκατόν πενήντα σελίδες παρακάτω ο μαθητής, αν θυμάται τι διάβασε στην αρχή του βιβλίου, θα μείνει έκπληκτος: τα εισοδήματα είναι τα εξής τρία: ο μισθός, η έγγεια πρόσοδος και ο τόκος, ο οποίος βέβαια δεν έχει σχέση με «τα μηχανήματα, τα κτίρια, τις εγκαταστάσεις τα σκεύη κλπ.», αφού εξηγείται σωστά ως αντάλλαγμα (και το επιτόκιο ως τιμή) του δανείου. Όχι μόνο αυτό. Στο κεφάλαιο «Οι τιμές των συντελεστών παραγωγής», όπου ως υποκεφάλαιο 4 περιλαμβάνεται το επιτόκιο, αναφέρονται τα εξής (σελ. 173): «Αξίζει να σημειωθεί ότι το επιτόκιο δεν είναι αμοιβή παραγωγικού συντελεστή, όπως αυτοί ορίστηκαν στο κεφάλαιο 2. Όμως με το χρηματικό κεφάλαιο μπορεί κανείς να αγοράσει παραγωγικούς συντελεστές και συνεπώς ο κάτοχος του χρηματικού κεφαλαίου απαιτεί αμοιβή (δηλαδή το επιτόκιο) για να θέσει το κεφάλαιό του στη διάθεση του δανειζομένου.» Ευτυχώς, γιατί μέχρι τώρα νομίζαμε πως ο δανειστής απαιτεί τόκο (και όχι βέβαια «επιτόκιο» όπως νομίζουν οι Λιανός/Χρήστου) επειδή τα χρήματα (το σε όλες τις προηγούμενες 172 σελίδες άγνωστο «χρηματικό κεφάλαιο») είναι δικά του, ως ιδιοκτήτης τους. Από δω και στο εξής όσοι δανείζονται για να καταναλώσουν και όχι για να αγοράσουν «παραγωγικούς συντελεστές» μπορούν να απαιτούν άτοκα δάνεια!

Δυο σελίδες ακόμη και η σύγχυση γίνεται πλήρης: τα εισοδήματα γίνονται τέσσερα, γιατί προστίθεται και το κέρδος. Μόνο που ούτε αυτό φαίνεται

να αντιστοιχεί σε κανένα παραγωγικό συντελεστή: το κέρδος γράφουν οι Λιανός/Χρήστου ερμηνεύεται είτε ως α) αμοιβή επιχειρηματικών καινοτομιών είτε ως β) αμοιβή για τον κίνδυνο και την αβεβαιότητα είτε ως γ) αποτέλεσμα της εκμετάλλευσης των εργατών από τους εργοδότες. Αυτή ειδικά η τελευταία άποψη κατά τους συγγραφείς «δεν μπορεί να γίνει κατανοητή σε αυτό το επίπεδο» (σελ. 178 – 179). Πιθανόν, στο επίπεδο του βιβλίου των Λιανού/Χρήστου, πάντως το μόνο που γίνεται κατανοητό είναι ότι οι συγγραφείς πιστεύουν και οι μαθητές διδάσκονται πως οι παραγωγικοί συντελεστές είναι τρεις και οι αμοιβές τους τέσσερις, εκ των οποίων οι δύο δεν αντιστοιχούν σε παραγωγικούς συντελεστές.

Άσε που ο ψαράς, διαβάζοντας το βιβλίο της Γ' Λυκείου και μη βρίσκοντας «έδαφος» στα πελάγη, θα αναρωτιέται σε ποιον να δώσει την αμοιβή αυτού του συντελεστή μια και η θάλασσα δεν έχει ιδιοκτήτη. Το παράδειγμα δεν είναι ολωσδιόλου δικό μου: μαθήτρια του Λυκείου, κόρη ψαρέμπορου, ρώτησε τον καθηγητή της σχετικά, και εκείνος της απάντησε ότι αμοιβή του παραγωγικού συντελεστή έδαφος στην περίπτωση του ψαρά θα μπορούσαν να θεωρηθούν τα τέλη που πληρώνουν οι ψαράδες στο λιμεναρχείο – από την πόλη έρχομαι και στην κορφή κανέλα, αλλά τι να σου κάνει ο έρμος δάσκαλος.

Απασχόληση και μισθός

Γενικά, η άποψη των συγγραφέων είναι ότι «οι τιμές των συντελεστών της παραγωγής», όπως αναφέρουν σε κάθε περίπτωση, εξαρτώνται από τις «δυνάμεις της προσφοράς και της ζήτησης», και αντίστροφα ότι η προσφορά και η ζήτηση εξαρτώνται από τις τιμές.

Μιλώντας, λοιπόν, για τους «παραγόντες που προσδιορίζουν τη ζήτηση και την προσφορά εργασίας» και συνεπείς προς την άποψή τους υποστηρίζουν ότι **«σε μείωση του μισθού αντιστοιχεί αύξηση της ζητούμενης ποσότητας εργασίας. Αντίθετα, σε αύξηση του μισθού αντιστοιχεί μείωση της ζητούμενης ποσότητας εργασίας.»** (σελ. 167) Αυτό, λένε, οφείλεται στο ότι «αν ο μισθός μειωθεί, το κόστος παραγωγής, όπως έχουμε μάθει, μειώνεται και η επιχείρηση μπορεί να αυξήσει τις πωλήσεις της και το κέρδος της. Για να αυξήσει, όμως τις πωλήσεις, πρέπει να αυξήσει την παραγωγή και αυτό απαιτεί αύξηση της ζήτησης εργασίας και απασχόλησης.» Αντίθετα, όταν αυξάνεται ο μισθός «το κόστος παραγωγής αυξάνεται και το κέρδος μειοποιείται σε μικρότερη ποσότητα παραγωγής, άρα και η ζήτηση εργασίας από την επιχείρηση μειώνεται.» (σελ. 167)

Αυτά θα μπορούσαν να θεωρηθούν σωστά, αν οι συγγραφείς είχαν αποσαφηνίσει προηγουμένως ότι μιλούν για μια μόνο επιχείρηση υπό ορισμένες προϋποθέσεις και με όλα τα άλλα στοιχεία σταθερά και εξηγούσαν κατόπιν τους παράγοντες που αναιρούν αυτό τον χαρακτηριστικό νεοκλασικό ισχυρισμό για τη σχέση μισθού και απασχόλησης.

Δεν εννοούν όμως αυτό, όπως σπεύδουν να αποσαφηνίσουν αμέσως μετά:

«Την ίδια συμπεριφορά, βέβαια, θα έχουν όλες οι επιχειρήσεις και γενικά, μπορούμε να πούμε ότι σε μία οικονομία η ζητούμενη ποσότητα εργασίας αυξάνεται, όταν ο εργατικός μισθός μειώνεται και αντίστροφα», χωρίς να αναλογιστούν ότι δεκαεννέα σελίδες μετά, μιλώντας για τη διάκριση μεταξύ μικροοικονομικής και μακροοικονομικής θεώρησης, αναφέρουν το «...σφάλμα σύνθεσης (sic!). Το σφάλμα σύνθεσης», γράφουν (μεταφράζοντας έτσι τη λέξη aggregation, η οποία σημαίνει ενοποίηση) «διαπράττεται (sic!) όταν γίνεται δεκτό ότι αυτό που ισχύει για το άτομο ή το μέρος ισχύει αναγκαστικά και για το σύνολο της οικονομίας. Δηλαδή το σφάλμα σύνθεσης είναι σφάλμα λογικής.» (σελ. 187) Αλλά φαίνεται ότι στις προηγούμενες σελίδες δεν είχαν λογιкуευτεί ακόμη.

Θα περίμενε κανείς τουλάχιστον μια νύξη για τις εκατοντάδες μελέτες, εμπειρικές και θεωρητικές, που αντικρούουν το νεοκλασικό δόγμα για τη σχέση της απασχόλησης με το μισθό, έστω και ως δείγμα επιστημονικής εντιμότητας, ή έστω (η έκδοση είναι του 1997!) μια σκέψη για τις επιπτώσεις στην αγορά εργασίας από τη μείωση των πραγματικών μισθών τα τελευταία χρόνια. Αλλά οι Λιανός/Χρήστου συνεχίζουν ακάθεκτοι με τον ισχυρισμό ότι και η προσφορά εργασίας εξαρτάται σημαντικά από το ύψος του μισθού. «Όταν ο εργατικός μισθός αυξάνεται, η προσφερόμενη ποσότητα εργασίας αυξάνεται. Αντίθετα, σε μείωση του εργατικού μισθού αντιστοιχεί μείωση της προσφερόμενης ποσότητας εργασίας.» (σελ. 168) Δεν νομίζω ότι χρειάζεται να αντικρουστεί αυτός ο ισχυρισμός, ακόμη και αν οι συγγραφείς, αντιλαμβανόμενοι προφανώς την πλήρη αναντιστοιχία του με την κοινωνική πραγματικότητα, τον απαμβλύνουν με παραδείγματα όπως της νοικοκυράς «που προηγουμένως δεν την συνέφερε να εγκαταλείψει το νοικοκυριό της» ή των συνταξιούχων, των φοιτητών κτλ., οι οποίοι, επειδή αυξήθηκε ο μισθός, ζητούν απασχόληση. Αρκεί μόνο να παρατηρήσουμε ότι στην περίπτωση της μείωσης του μισθού συμβαίνει ακριβώς το αντίθετο από αυτό που ισχυρίζονται οι συγγραφείς: η προσφορά εργασίας αυξάνεται, επειδή ο μισθωτός

αναζητεί και δεύτερη δουλειά, μέλη της οικογενείας του που δεν εργάζονταν μέχρι τώρα βιοποριστικά (η νοικοκυρά που αναφέρουν οι συγγραφείς!) αναγκάζονται να βγουν στην αγορά εργασίας, φοιτητές που τους συντηρούσαν οι μισθωτοί γονείς τους πρέπει τώρα να δουλέψουν οι ίδιοι βιοποριστικά για να ζήσουν, συνταξιούχοι (εφόσον η σύνταξη συνδέεται με το ύψος του μισθού) αναζητούν συμπληρωματικό εισόδημα. Αυτό επιβεβαιώνεται από τις στατιστικές της αγοράς εργασίας στην Ελλάδα: ενώ η απασχόληση αυξάνεται, ταυτοχρόνως, και παρότι οι γεννήσεις δεν υπερβαίνουν τους θανάτους, αυξάνεται η ανεργία επειδή, λόγω της μείωσης των πραγματικών διαθέσιμων εισοδημάτων των μισθωτών, αυξάνεται η προσφορά εργασίας.

Στην αρχή του βιβλίου οι συγγραφείς είχαν προσφέρει στους αναγνώστες μια ταξινόμηση των «οικονομικών αγαθών», «προϊόντων» ή «εμπορευμάτων» σε «διαρκή και καταναλωτά» και σε «υλικά και άυλα». Η ταξινόμηση αυτή είναι απολύτως άχρηστη για την παρουσίαση της γενικής θεωρίας των τιμών που επιχειρούν στα επόμενα κεφάλαια οι συγγραφείς, επειδή ακριβώς πρόκειται για γενική θεωρία των τιμών. Εάν στα επόμενα οι Λιανός/Χρήστου ήθελαν να παρουσιάσουν ειδικές θεωρίες των επιμέρους αγορών, θα ήταν ασφαλώς αναγκαίο να συμπεριλάβουν στην ανάλυσή τους τα ιδιαίτερα γνωρίσματα των εκάστοτε εμπορευμάτων. Για παράδειγμα, η αγορά φρέσκου κρέατος στην Ολλανδία επηρεάζεται από το γεγονός ότι το κρέας μπορεί να μεταφερθεί, ότι χρειάζεται συντήρηση, ότι σε άλλες χώρες (π.χ. στην Ελλάδα) υπάρχει υπερβάλλουσα ζήτηση για κρέας, ότι η διάρκεια «ζωής» του είναι βραχεία κ.λπ.

Στο κεφάλαιο για το μισθό και την απασχόληση, όπου παρουσιάζεται μια ειδική θεωρία της αγοράς εργασίας, οι συγγραφείς αποδεικνύουν άγνοια της ανάγκης για ιδιαίτερη εξέταση του αντικειμένου αγοραπωλησίας σε αυτή την αγορά. Μεταφέρουν απλώς συμπεράσματα της γενικής τους θεωρίας, ξεχνώντας το ουσιώδες που διακρίνει την εργασιακή ικανότητα από τα άλλα εμπορεύματα, ότι εδώ εμπόρευμα και ιδιοκτήτης δεν χωρίζονται.

Όπου ο λογιστής βγαίνει από τα ρούχα του

Η κατάρτιση, η κατάθεση, η συζήτηση και η έγκριση του προϋπολογισμού του κράτους αποκαλούνται συχνά κορυφαίες εκδηλώσεις του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος. Ο λόγος είναι ότι αυτή η διαδικασία σηματοδοτεί ιστορικά το τέλος της απολυταρχίας και τον έλεγχο των φορολογουμένων στα λεφτά τους – για αστική δημοκρατία πρόκειται, για ανθρώπους δηλαδή που ήθελαν

να ξέρουν γιατί πληρώνουν και πού πάει η τελευταία δεκάρα. Ο καθορισμός των εσόδων και των δαπανών του δημοσίου, των πηγών των εσόδων και των σκοπών των δαπανών είναι ταυτόχρονα εν πολλοίς και καθορισμός της πολιτικής του κράτους σε όλους τους τομείς. Πεδίον δόξης λαμπρόν λοιπόν για το μάθημα, το δάσκαλο και το βιβλίο.

Στο βιβλίο των Λιανού/Χρήστου τα δημόσια οικονομικά καταλαμβάνουν συνολικά δέκα σελίδες σε μία εκ των οποίων οι μαθητές θα διαβάσουν ότι: «Υπάρχει μια γενική αλλά εσφαλμένη εντύπωση ότι ο κρατικός προϋπολογισμός πρέπει να είναι ισοσκελισμένος, δηλ. τα έσοδα να είναι ίσα με τις δαπάνες σε κάθε χρονική περίοδο. Η άποψη αυτή είναι εσφαλμένη. Καμιά οικονομική λογική δεν υπαγορεύει εξίσωση δαπανών και εσόδων. Ο προϋπολογισμός του Κράτους μπορεί να είναι πλεονασματικός ... ή ελλειμματικός. Φυσικά μπορεί να είναι και ισοσκελισμένος.» (σελ. 269). Αυτό μεθερμηνευόμενο στην πολιτική πράξη σημαίνει ακριβώς τα εξής: (1) ο υπουργός των οικονομικών μπορεί να παρουσιάσει στη Βουλή προϋπολογισμό όπου οι προβλεπόμενες δαπάνες είναι μεγαλύτερες από τα προβλεπόμενα έσοδα. Σε σχετική ερώτηση βουλευτή ο υπουργός θα απαντήσει: «Ε, κάπου θα βρούμε λεφτά να τα καλύψουμε.» (ελλειμματικός προϋπολογισμός). (2) Στον προϋπολογισμό αναγράφονται οι προβλεπόμενες δαπάνες που είναι μικρότερες από τα προβλεπόμενα έσοδα. Η απάντηση του υπουργού στη σχετική ερώτηση είναι τώρα: «Ε, σιγά που δεν θα βρούμε τι να κάνουμε τα παραπάνω.» (πλεονασματικός προϋπολογισμός). Ήγουν ο έλεγχος της Βουλής στα δημόσια οικονομικά πάει περίπατο.

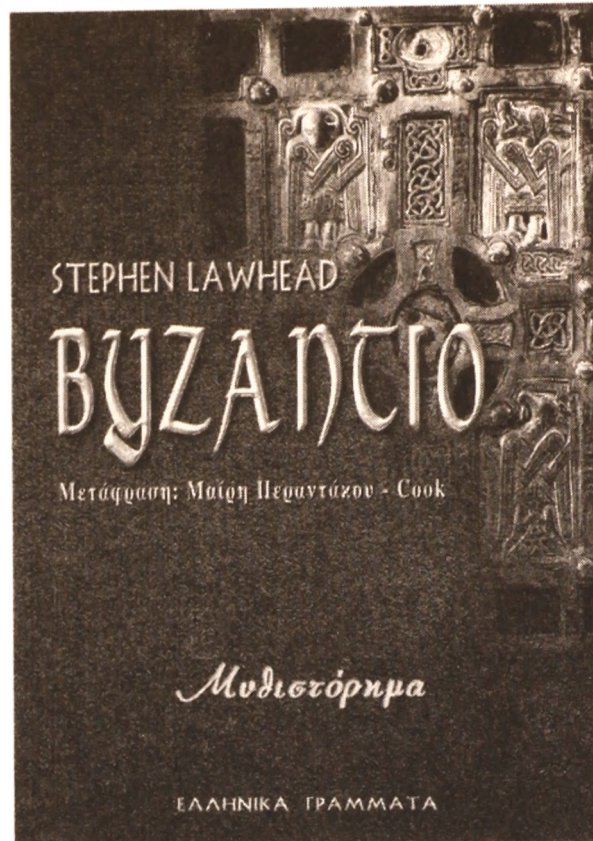
Εδώ είναι εμφανής η άγνοια των στοιχειωδών κανόνων της λογιστικής, του γεγονότος δηλαδή ότι οι λογιστικοί λογαριασμοί είναι πάντοτε ισοσκελισμένοι ότι δηλαδή περιέχουν τόσο τα δάνεια για την κάλυψη των δημοσιονομικών ελλειμάτων όσο και τη χρήση των δημοσιονομικών πλεονασμάτων. Το περίεργο είναι ότι αυτά (ότι δηλαδή οι λογιστικοί λογαριασμοί πρέπει να είναι ισοσκελισμένοι), οι συγγραφείς του βιβλίου τα γνωρίζουν, τα ανακάλυψαν όμως μόλις στη σελ. 288, όπου μιλούν για το έλλειμμα και το πλεόνασμα στο ισοζύγιο πληρωμών.

Φυσικά, οι συγγραφείς θέλουν να πουν κάτι άλλο. Ότι τα έσοδα του δημοσίου από φόρους κλπ. μπορεί να είναι μικρότερα από τις δαπάνες και ότι αυτή η διαφορά μπορεί να καλυφθεί με δάνεια. Ότι, δηλαδή, θα υπάρχει δημοσιονομικό έλλειμμα. Επειδή όμως έχουν ξεχάσει ότι δύο σελίδες πριν αναφέρουν τα δάνεια ως έσοδο, γράφουν αυτά τα αδιανόητα πράγματα.

Όλη αυτή η ανακατωσούρα δεν θα είχε τόσο μεγάλη σημασία αν επρόκειτο για κάποιο τυχαίο βιβλίο ή ακόμη και αν ήταν διδακτικό σύγγραμμα για το Πανεπιστήμιο. Εκεί υπάρχει η ακαδημαϊκή ελευθερία, υπάρχει η πανεπιστημιακή κοινότητα που δουλειά της θα ήταν, αν την έκανε σωστά, να κρίνει το βιβλίο και τους συγγραφείς του. Θα τους έκριναν όπως ο ζωολόγος θα έκρινε έναν συνάδελφό του που ισχυρίζεται ότι η φάλαινα είναι ψάρι. Εδώ όμως πρόκειται για υποχρεωτικό διδακτικό βιβλίο του Λυκείου, υποχρεωτικό δια του μηχανισμού του υπουργείου παιδείας που μέσω των υπαλλήλων του εκπαιδευτικών επιβάλλει το περιεχόμενό του εδώ και δεκαπέντε χρόνια βιαίως σαν υποχρεωτική γνώση, υποχρεωτική διδακτέα ύλη, δόγμα.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ

Δύσασμος στο γυνώσιον

Ο Έινταν, ή Αιδάν, Μακ Κένα, ένας μοναχός του 9ου αιώνα, επιλέγεται να συμμετάσχει σ' ένα ταξίδι προσκυνήματος, στα πιο απομακρυσμένα σημεία του γνωστού κόσμου της εποχής του, στην απαστράπτουσα πρωτεύουσα του Βυζαντίου, την Κωνσταντινούπολη, όπου μαζί με άλλους μοναχούς προσκυνητές πρόκειται να προσφέρει στον Αυτοκράτορα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας το μοναδικό και ανυπέβλητα διαφωτιστικό Βιβλίο του Κελς.

Από τη μοναξιά και την αθωότητα του μοναστηριού του ο Έινταν βρίσκεται βυθισμένος μέσα στην καρδιά μιας αστραφτερής αυτοκρατορίας. Συναρπαστικό, μεγαλειώδες, τρομακτικό, το ταξίδι αυτό τον οδηγεί σε μια ασύλληπτη περιπέτεια, πολύ πιο πέρα και από τα πιο απίστευτα και πλούσια σε φαντασία όνειρά του.

Μια συγκλονιστική ιστορία όπου αφθονούν δολοπλοκίες, φόνοι προδοσίες...

- Ακαδημίας 88, 106 78 Αθήνα. Τηλ.: 3302415, 3820612 - fax: 3836658
- Γ. Γενναδίου 6, 106 78 Αθήνα. Τηλ.: 3817826, 3806661 - fax: 3836658
- Στοά Ορφέως, Στοά Βιβλίου Πεσμαζόγλου 5, 105 59 Αθήνα. Τηλ.: 3211246
- Θεσσαλονίκη: Κ. Μελενίκου 30, 546 35. Τηλ.: 245222